

ИСТОРИЧЕСКИЯТ КОНТЕКСТ НА „СТУДЕНИЯ“ ПЕРИОД В БЪЛГАРО-КИТАЙСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ (60-те ГОДИНИ НА ХХ ВЕК)

Мариана Тиен

Българска академия на науките

THE HISTORICAL CONTEXT OF THE “COLD” PERIOD IN THE BULGARIAN-CHINESE RELATIONS (60s OF THE XX CENTURY)

Mariana Tian

Bulgarian Academy of Sciences

Abstract: In this article Bulgarian-Chinese diplomatic relations are considered in the historical context of the 1960s, when the “indestructible Soviet-Chinese friendship” and the “solidarity” in the socialist camp still remained in the slogans from the 1950s. The increased interest the Chinese leaders expressed in the Balkans, especially after Romania and Albania distanced themselves from Kremlin policy, and Chinese “differentiated approach” tactics towards the countries of Eastern Europe, are traced in a chronological order, based on declassified archives of the State Security and confidential reports from the Bulgarian embassy in Beijing.

This study pays special attention to the campaign against the “Chinese threat”, the “ideological treatment” of Bulgarian students in China, and the “stigmatization” of the Chinese Communist Party. The emphasis in this part of the study is on the “Chinese influence” in Bulgaria during this period. One of the most sensational trials in the 1960s – the trial against the group supporting Mao’s policies, the so-called “Gorunya Group”, which is associated with the most significant attempt at a coup against Todor Zhivkov, the only attempted military coup in the history of the Warsaw Pact, is discussed in the context of Sofia’s official pro-Soviet position, demonstrating its closest proximity to Moscow’s policy.

The object of study in the third part of the article is the impact of the Cultural Revolution and the Beijing-Moscow confrontation on Bulgarian-Chinese relations. The conclusion summarizes the factors that led to the lack of government visits, the cessation of the cultural contacts and the educational exchange, the sharp decline in the bilateral trade, the recall of ambassadors and the freezing of bilateral relations at the highest state level.

Keywords: Bulgarian-Chinese relations; the 60s; cold war; archives

В началото на 60-те години на миналия век идеологическите разногласия между СССР и КНР, появили се още след решенията на XX конгрес на КПСС и по-конкретно на суровото порицание от страна на Хрущов към Сталин, достигат до краен предел и преминават в сериозни политически спорове, а впоследствие и в конфронтация между двете държави, което се отразява и върху състоянието на българо-китайските отношения. По време на съвещанието на Политическия консултативен комитет на Варшавския пакт в началото на февруари в Москва китайският делегат се противопоставя на съветската концепция за „мирно съвместно съществуване“, както на „ядреното разоръжаване“ и „модерния ревизионизъм“, а по-късно Москва отзовава експертите си от Китай.

През есента на 1960 г., по време на Международното съвещание на комунистическите партии в Москва, конфликтът назрява с пълна сила, макар че не се стига до открит разкол, а подписаният на 1 декември документ гарантира „съветско-китайското единство“¹.

На провения се от 14 до 18 януари 1961 г. специален пленум на ЦК на ККП Дън Сяопин дава положителна оценка за Московското съвещание и призовава да се запази „единството и сплотеността“ в съветско-китайския блок, за което уведомява в поверителния си доклад до Външно и българския ни посланик в китайската столица Петър Панчевски.²

В средата на 60-те години интересът на китайските лидери към Балканите значително нараства, тъй като след Албания, втора балканска държава започва да се дистанцира от политиката на Кремъл. От 1963 – 64 г. между Румъния и КНР се установяват все по-близки и интензивни контакти³, което е и една от причините за коментара на Никита Хрущов, че китайците са възприели нова тактика на „диференциран подход към страните от Източна Европа“ (Баев 2012, с. 123).

За разлика от политиката на северната си съседка, българската официална позиция е продиктувана от стремежа на Тодор Живков да

---

¹ Повече подробности за историческата рамка на българо-китайските отношения в сферата на политиката и дипломацията има са коментирани в монографичния ми труд *Българо-китайски отношения в съвременния период*. Виж: **Тиен 2015, 62 – 73**. За хода на Международното съвещание на комунистическите партии в Москва и позициите на някои от лидерите, като Енвер Ходжа, Тодор Живков, Хрущов, Дън Сяопин и др. виж: **Баев 2012, с. 101 – 107**.

² ЦДА, фонд 1-Б, опис 33, а.е. 569. Виж също: Баев 2012, с. 108.

³ За китайско-румънското сближаване има подробно проследяване на базата на архивни извори в книгата на проф. Йордан Баев *Другата студена война /Съветско-китайският конфликт и Източна Европа*. Виж: Баев 2012, с. 121 – 123.

демонстрира възможно най-голяма близост с политиката на Москва и в тази връзка агресивността и интензитетът към китайската и албанската пропаганда се засилват.

За „китайската заплаха“, допълнително подклаждана от „подривните контакти“ с китайското посолство в София на някои „антипартийни групи“, свидетелстват и трите последователни пленума на ЦК на БКП (юли 1963 – март 1964 г.), чиято основна тема на разговори е съсредоточена около съветско-китайските противоречия и „вербуването“ от китайците на „нездравни в политическо отношение елементи, промъкнали се в партията или разложили се политически“ (ЦДА, фонд 378-Б, опис 1, а.е. 108). В същия дух са и строго поверителните рапорти от 1964 г., подавани от българския посланик в Пекин Кръстю Стойчев до Външно и до ръководните кадри в БСП, в които се докладва за „разколническата дейност“ на ЦК на ККП, за „диференцирания подход“ към различните страни от съветския лагер, за „идеологическото обработване“ на българските студенти в Китай⁴. Българската страна, известна в целия лагер с ясно изразената си просъветска линия, реагира остро на „враждебната“ кампания на ККП към България, отхвърляйки всички „чудовищни“ обвинения в специална нота от 21 март 1964 г. на ЦК на БКП до ЦК на ККП (ЦДА, фонд 1-Б, опис 5, а.е. 610).

Въпреки ясно изразената просъветска линия на БКП по спорните въпроси с ККП, в края на септември 1964 г. за Пекин заминава официална българска делегация, водена от кандидат-члена на Политбюро на ЦК на БКП Димитър Димов, завеждащ отдела „Китай“ при Българския комитет за дружба и културни връзки с чужбина и бивш посланик в Пекин (септември 1954 – ноември 1956 г.), която взема участие в тържествата по случай 15-ата годишнина от създаването на КНР. Важно е да се отбележи, че визитата на българската делегация е по покана от китайската страна, лично подписана от Мао Дзъдун, Лиу Шаоци, маршал Джу Дъ и Джоу Ънлай, в която китайският политически елит изразява своята убеденост, че идването на българската делегация „ще допринесе за укрепване на дружбата и сплотеността между нашите два народа“ (ЦДА, фонд 1-Б, опис 91, а.е. 359). Българските гости провеждат среща с Пън Джън – член на Политбюро на ЦК на ККП и зам.-председател на ПК на ОСНП и Ян Шанкун – кандидат-член на Секретариата на ЦК на ККП (中国和保加利亚建交60周年 2009, с. 89).

⁴ ЦДА, фонд 1-Б, опис 33, а.е. 1164; ДА, опис 20а, а.е. 1084.

В началото на 60-те години на миналия век търговско-икономическото сътрудничество също се развива доста плахо. През март 1961 г. в Пекин пристига българска правителствена делегация, възглавявана от зам.-министъра на външната търговия Лъчезар Аврамов, която се среща (на 8 март 1961 г.) със зам.-председателя на Държавния съвет на КНР Бо Ибо. През същата година за България се отправят китайски инженери, които оборудват с тъкачни машини китайско производство цехове във Велико Търново. Няколко години по-късно, през декември 1964 г. се осъществява нова визита в Пекин на българска търговска делегация, приета от зам.-председателя на Държавния съвет Ли Сянян (на 11.12.1964 г.). Докладите, изпращани от българската търговска мисия в Пекин и от посланика ни Кръстю Стойчев до партийното ръководство в София, свидетелстват, че през този период търговският обмен между НРБ и КНР бележи рязък спад. Двустранният стокообмен през 1963 г. спада на 3 674 000 рубли, в сравнение с 1959 г., когато е надхвърлял 15 млн. рубли. Обменът в търговията с Албания през същата година (1963 г.) е повече от 40 млн. рубли (ДА, опис 20а, а.е. 1084).

Междувременно на 14 октомври 1964 г. Хрущов пада от власт и китайското партийно ръководство бърза да се възползва от случая, иницирайки предложение до новото ръководство на КПСС и до останалите социалистически лидери по света (29 октомври 1964 г.) за свикване на консултативна среща в Москва. Като повод е използвана 47-ата годишнина от Октомврийската революция в Русия. Изказани реплики срещу Мао Дзъдун от страна на съветски лидери провокират китайските делегати, които в знак на протест незабавно напускат приема⁵.

Последвалите няколко двустранни срещи за сближаване и преодоляване на различията не дават необходимите резултати, а международното комунистическо съвещание, проведено от 1 до 5 март 1965 г., маркира тоталния разрыв в китайско-съветските междупартийни контакти, обстоятелство, предизвикало още по-силно утежняване на междудържавните отношения СССР – КНР и изостряне до краен предел на конфронтацията Пекин – Москва⁶.

В началото на 1965 г. Китай пристъпва към осъществяване на разпореждането на Мао Дзъдун за окончателно „скъсване“ с ревизионизма

⁵ Подробности за случая виж: Баев 2012, с. 127.

⁶ Документи за хода и решенията на Международното комунистическо съвещание (1 – 5 март 1965 г.) виж: ЦДА, фонд 1-Б, опис 34, а.е. 2.

и изграждане на „независима от Москва комунистическа сфера на влияние“ (Баев 2012, с. 130).

Китайско-съветският разрив автоматично рефлектира с пълна сила и върху българо-китайските отношения. Комитетът по ДС към Министерския съвет веднага започва разузнавателна и контраразузнавателна работа срещу КНР и Албания⁷. Базирайки се на разсекретените документи на Държавна сигурност, двете държави са упрекувани в разпространяване на клеветнически пропагандни материали и формиране на групи и фракции, споделящи техните позиции, в „идеологическа обработка“, вербуване и подбуждане на български граждани към извършване на „антидържавна дейност“ и в този смисъл те са разглеждани дори като „заплаха за националната сигурност на НРБ“ (ЦДА, фонд 1Б, опис 34, а. е. 52).

Според българските архивни документи, китайските „шпиони“ вербували лица, „изключени от партията, недоволни, обидени, уволнени от армията и от МВР“, които „обработвали в прокитайски дух“ и от тях събирали „политическа и икономическа информация“ (ЦДА, фонд 1Б, опис 34, а. е. 52). За да предотврати тази „заплаха“, Политбюро на ЦК на БКП възлага на отделите „Агитация и пропаганда“ и „Външна политика и международни връзки“ изготвянето на информационни материали за китайската „фракционна дейност“ и се заема с организирането и провеждането на интензивна кампания за разобличаване на ККП, включваща срещи, събрания и други инициативи, разясняващи „догматично-сектантската линия“ и „разколническата дейност“ на нейното ръководство⁸.

Медиите също се включват в контрапропагандната кампания за „заклеймяването“ на Пекин. В българския печат се появяват множество материали с остра критика на китайските позиции по въпросите на международното комунистическо и работническо движение, на „антисъветския“ курс на китайското ръководство, отпечатват се дори карикатури срещу Мао и близкото му обкръжение⁹.

⁷ ЦДА, фонд 1-Б, опис 64, а. е. 345.

⁸ ЦДА, фонд 1-Б, опис 34, а. е. 28.

⁹ „Двуличието на китайските ръководители“; „Догматизъм в теорията, авантюризмът в практиката“. Само в партийния вестник „Работническо дело“ пропагандните статии с антикитайска насоченост са в почти всеки брой. Ще посоча само някои заглавия: „Сблъсъци в различни райони на Китай – антисъветска демонстрация в Пекин“, 28 януари 1967, бр. 28; „Безчинствата в Китай не стихват. Обсадата на съветското посолство продължава“, 10 февруари 1967, бр. 41; „Безпределни хулигански прояви на хунвейбините“; „Небивали издевателства над съветски граждани“; „Озверена тълпа малтретира представители на българското посолство в Китай“, 6 февруари 1967, бр.

С промаоистки възгледи и разколническа дейност е свързан и заговорът на „групата на Горуня“, отнасящ се до най-мащабния опит за преврат срещу Тодор Живков, който се превръща в един от най-нашумелите процеси през 60-те години. Йордан Баев дори го определя като „единственият подобен случай на опит за военен преврат в страна от Варшавския договор в цялата история на пакта“ (Баев 2012, 130).

В съхранените архиви на Държавна сигурност, както и в документите на специално организирания Пленум на ЦК на БКП (14 април 1965 г.) относно дейността на ръководената от Цоло Кръстев, Иван Тодоров – Горуня и ген. Цвятко Анев заговорническа група, наред с обвиненията в антипартийна и антидържавна дейност, е отбелязано и силното влияние на „китайските разколници и догматици“ (ЦДА, фонд 1-Б, опис. 34, а.е. 6, л. 16).

Въпреки че Евгений Кандиларов разглежда случая с „групата на Горуня“ като „съвпадение на идейните позиции на заговорниците с тези на ККП“ и смята, че „трудно може да се говори за маоистки групи в България“, както и за „китайско влияние в политическия живот на страната“ (Кандиларов 2012, 308), авторът на настоящата статия е на мнение, че „китайското влияние“ в никакъв случай не трябва да се отрича (马林诺娃 • 玛丽安娜 2014, 260)¹⁰.

Настъпилите събития неминуемо слагат своя отпечатък върху цялостния политически, стопански и културен живот на Китай, както и на взаимоотношенията му с останалия свят. През 60-те години в основна движеща сила на общественото развитие се превръща класовата борба, а Културната революция (1966 – 1976) допълнително нагнетява политически безредици и води до разклащане на икономическата система на страната. Нещо повече, по своите социално-икономически показатели

37; „Антисъветската истерия в Китай се засилва. Съветското посолство в Пекин е обсадено“, 8 февруари 1967, бр. 39; „Хунвейбините продължават да вилнеят“, 5 март 1967, бр. 65; „Хаосът в Китай се засилва“, 31 август, 1967, бр. 243, „Хаосът на Културната революция“, 1 септември 1967, бр. 245; „Банди крадци и хулигани в Шанхай. Хаосът се засилва“, 24 ноември 1967, бр. 328; „Китайската младеж – жертва на маоистката политика“, 20 декември 1971, бр. 354; „Маоистите фалшифицират историята“, 1 декември 1975 и т. н. В кампанията със свои агитационни материали се включват и видни български теоретици, дори и самият Тодор Живков (Живков 1960, 3 – 15; Живков 1963, 1 – 19).

¹⁰ В статия на автора, озаглавена 《从保加利亚档案文集看中苏关系背景下的保中关系 (1949 – 1989)》 („Китайско-българските отношения по време на Студената война“), публикувана на китайски език в издание на Китайската академия за обществени науки, са изложени по-подробно основанията за тази констатация. Виж: 马林诺娃 • 玛丽安娜 2014 (Мариана Малинова 2014, 255 – 266).

КНР изостава значително не само от развитите държави, но и от много развиващи се страни. Народната република е под 170-о място сред държавите и регионите в света и под чертата на бедността, определена от ООН и от Световната банка¹¹.

Културната революция оказва негативно влияние и върху българо-китайските отношения, които са изцяло подвластни на съветско-китайските. Още в самия зародиш на съветско-китайския разкол НРБ е активно въввлечена на страната на СССР, а БКП съответно на страната на КПСС. През периода липсват междудържавни посещения, културните контакти на практика са прекратени, а образователният обмен секва. Втората вълна китайски студенти напускат България. По същия начин българските студенти, обучаващи се в Китай, също принудително се връщат в родината си¹². Нещо повече, посланиците на двете страни са отзовани и за няколко години посолствата ни се оглавяват от временно управляващи. Казано накратко, междудържавните отношения са замразени.

В края на 60-те години съветско-китайските противоречия, първоначално разразили се в полето на идеологията, с взаимни обвинения в идеологически уклони – „левичарство“, „догматизъм“, „опортюнизъм“, „ревизионизъм“, „шовинизъм“, „хегемонизъм“ и т.н., преминават в „погранични спорове“ между СССР и КНР и постепенно прерастват в гранични инциденти и военен конфликт (за остров Дамански), който продължава в различни форми до края на Студената война.

Информацията от българското посолство в Пекин, изпращана по това време в София под формата на рапорти, доклади и реферати, също отделя сериозно внимание на ситуацията по китайско-съветската граница, акцентирайки най-вече върху влиянието ѝ върху живота на ки-

¹¹ За сравнение през 1952 г. БВП на Китай е съставлявал 5.2% от световния БВП, а през 1978 г. е паднал на 5.0%. Виж: Лин Сяогуан 2010, с. 19. В специално свое проучване („Китайският социален модел в контекста на регионалните и глобални измерения на социалното неравенство и бедност“, което е в рамките на тригодишен проект „Неравенство и бедност“ на Фонд научни изследвания към Института за изследване на общества и знанието, БАН), на базата на статистически данни авторът подробно проследява в хронологичен план как Китай се справя с този проблем – бедността. Виж: Малинова 2011, с. 84 – 97.

¹² Съвместно проучване, посветено на първите поколения българските студенти, обучаващи се в Китай, правят историците Стоян Танев и Мариана Тиен. Обект на изследване на част от публикациите е трудното начало на българската китаистика във философското познание и по-конкретно животът, научната дейност и съдбата на първия български китаист философ – Ленин Димитров. Виж: Танев и Тиен 2017, 11 – 24; Танев и Тиен 2018, 427 – 440.

тайското общество и политическия и икономически курс на ККП (ДА, опис 20-П, а.е. 283; Донеv 2015). В книгата си *Другата студена война / Съветско-китайският конфликт и Източна Европа* проф. Йордан Баев дава за пример и доклада „Военната доктрина на КНР“ на българския военен аташе полк. Мирчев (от 28 юни 1969 г.), в който са анализирани концепциите на Мао Дзъдун и Лин Бяо за народната партизанска война, за спецификата и формите на водене на война, за силата на „смелостта и безстрашието на хората пред смъртта“, противопоставена на атомното оръжие – „книжния тигър“ и т. н. (Баев 2012, 179).

Съветско-китайският въоръжен конфликт слага своя отпечатък не само върху вътрешнополитическото положение, но радикално повлиява и външнополитическите курсове на двете страни. Стига се дотам, че провъзгласявайки Москва за главния си противник, Пекин се насочва към Вашингтон, за да нормализира отношенията си със САЩ, въпреки „Тайванския проблем“¹³. Преценявайки, че „китайско-съветските противоречия“ са по-големи от китайско-американските, а съветско-американските – по-големи от китайско-съветските (Баев 2012, с. 180), китайското комунистическо правителство започва процеса на възобновяване на отношенията КНР – САЩ, предприемайки кръг от преговори на ниво посланици (декември 1969 – февруари 1970 г.), които обаче временно са прекъснати поради американската въоръжена намеса в гражданските войни в Индокитай, довела до военния преврат в Камбоджа (18 март 1970 г.) и масираните въздушни бомбандировки на американската авиация в Лаос (януари-април 1971)¹⁴. Откъслечни сведения за предоставеното политическо убежище в КНР на камбоджанския владетел принц Сианук и обещанието на Джоу Ънлай за „пълна политическа подкрепа“ и „доставка на въоръжение“, но без „пряка

¹³ Още през 1964–1965 г. Мао Дзъдун обявява СССР за „опасен враг“, по-опасен дори от САЩ, който извършва „контрареволуция и реставрация на капитализма“.

¹⁴ Към темата за китайско-американските отношения са насочени изследванията на българския учен Силвия Александрова, в това число книгата САЩ „откриват“ Китай. КНР в американската многополюсна дипломатия през 70-те години на ХХ в. и статиите: „Доктрината Никсън и нейните азиатски измерения“; „САЩ и Китай в света след Втората световна война – интернационални аспекти на двустранните отношения“; „Хенри Кисинджър и източноазиатската политика на САЩ през 70-те години на ХХ в.“ и др. Виж: Александрова 1994, с. 31–48; Александрова 1999, с. 182–202; Александрова 2002, с. 139–147; Александрова 2007. За ситуацията в Индокитай и по-конкретно за втората Индокитайска война (1964–1975 г.) и военната намеса на СССР и КНР във Виетнамската война виж: Баев 2012, с. 144–156 (конкретно за гражданската война в Камбоджа – 182–183).

намеся“ на китайски войскови части могат да се намерят в доклад, писан от Крум Босев, временно управляващ българското посолство в Пекин (ДА, опис 26, а.е. 3330)¹⁵.

Американската интервенция в Индокитай, която стопаира прилагането на замисляната от Ричард Никсън „триъгълна дипломация“ (САЩ – СССР – КНР), явно е и основната причина Мао Дзъдун да отправи апел към страните от Източна Европа за нормализиране на междудържавните отношения с тях по време на среща с ръководителите на дипломатическите мисии в Пекин (1 май 1970 г.), в резултат на която през втората половина на 1970 г. държавите от Варшавския договор отново си разменят посланици с Китай.

„Диференцираният подход“ към всяка от източноевропейските страни обаче си остава отличителен белег във външнополитическия курс на китайската политика.

Съобразявайки се с тенденцията Китай да нормализира отношенията си със социалистическите страни, зародила се в началото на 70-те години на миналия век, българското партийно и държавно ръководство преосмисля политиката си към азиатската страна, особено що се касае до търговско-икономическите контакти, за което свидетелстват разсекретени документи от Дипломатическия архив, но темата излиза извън проблематиката на настоящата статия¹⁶.

¹⁵ Цитатът е по Йордан Баев. Виж: Баев 2012, с. 183, бел. 2.

¹⁶ От писмото на министъра на външните работи Иван Башев до зам.-председателя на МС Тано Цолов (от 20 юли 1970 г.) се чете: „Има поръчение от др. Тодор Живков да изработим програма от мероприятия за развитие на икономическите отношения с Китай във връзка с набелязващите се тенденции Китай да нормализира отношенията си със социалистическите страни, по държавна, главно търговска линия“ (ДА, опис 27, а.е. 1627). Виж също и: Баев 2012, с. 184 – 185, бел. 4.

Библиография

Александрова 1994: Александрова, Силвия. Доктрината Никсън и нейните азиатски измерения. – В: Епохи, 1994, № 3, с. 31 – 48 [**Aleksandrova 1994:** Aleksandrova, Silviya. Doktrinata Nixsan i neynite aziatski izmereniya. – In: Epohi, 1994, № 3, p. 31 – 48].

Александрова 1999: Александрова, Силвия. САЩ и Китай в света след Втората световна война – интернационални аспекти на двустранните отношения. – В: Епохи, 1999, № 1 – 2, с. 182 – 202 [**Aleksandrova 1999:** Aleksandrova, Silviya. SASht i Kitay v sveta sled Vtorata svetovna vojna – internatsionalni aspekti na dvustrannite otnosheniya. – In: Epohi, 1999, № 1 – 2, p. 182 – 202].

Александрова 2002: Александрова, Силвия. Хенри Кисинджър и източноазиатската политика на САЩ през 70-те години на ХХ в. – В: Известия на Исторически музей – гр. Кюстендил, 2002, т. VII, с. 139 – 147 [**Aleksandrova 2002:** Aleksandrova, Silviya. Henri Kisindzhar i iztochnoaziatskata politika na SASht prez 70-te godini na HH v. – In: Izvestiya na Istoricheski muzey – gr. Kyustendil, 2002, t. VII, p. 139 – 147].

Александрова 2007: Александрова, Силвия. САЩ „откриват“ Китай. КНР в американската многополюсна дипломация през 70-те години на ХХ в. В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2007 [**Aleksandrova 2007:** Aleksandrova, Silviya. SASht “otkrivat” Kitay. KNR v amerikanskata mnogopolyusna diplomatsiya prez 70-te godini na HH v. V. Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 2007].

Баев 2012: Баев, Йордан. Другата студена война /Съветско-китайският конфликт и Източна Европа. София: Военно издателство, 2012 [**Baev 2012:** Baev, Yordan. Drugata studena vayna /Savetsko-kitayskiyat konflikt i Iztochna Evropa. Sofiya: Voенno izdatelstvo, 2012].

Донев 2015: Донев, Дончо. 65 години дипломатически отношения между България и КНР. – В: Китай днес, година V, брой 22, 18.11.2015 [**Donev 2015:** Donev, Doncho. 65 godini diplomaticheski otnosheniya mezhdu Balgariya i KNR. – In: Kitay dnes, godina V, broy 22, 18.11.2015]

Дипломатически архив на МВнР (ДА) [Diplomaticheski arhiv na MVnR (DA)]

ДА, опис 20а, а.е. 1084 [DA, opis 20a, a.e. 1084];

ДА, опис 20-П, а.е. 283 [DA, opis 20-P, a.e. 283];

ДА, опис 26, а.е. 3330 [DA, opis 26, a.e. 3330];

ДА, опис 27, а.е. 1627 [DA, opis 27, a.e. 1627].

Живков 1960: Живков, Тодор. Мирът – главната проблема на съвременността. – В: Проблеми на мира и социализма, 1960, № 8, с. 3 – 15 [**Zhivkov 1960:** Zhivkov, Todor. Mirat – glavnata problema na savremennostta. – In: Problemi na mira i sotsializma, 1960, № 8, p. 3 – 15].

Живков 1963: Живков, Тодор. Единството на социалистическите страни – решаващо условие за строителството на комуннизма. – В: Проблеми на мира и социализма, 1963, № 1, с. 1 – 19 [**Zhivkov 1963:** Zhivkov, Todor. Edinstvoto na sotsialisticheskite strani – reshavashto uslovie za stroitelstvoto na komunnizma. – In: Problemi na mira i sotsializma, 1963, № 1, p. 1 – 19].

Кандиларов 2012: Кандиларов, Евгений. Конфликтът между СССР и КНР и отражението му в България (60-те години на ХХв.). – В: Русия, Европа и Светът. Сборник с материали от международна научна конференция (София, 28 – 29 септември 2009 г.). С., 2012, 304 – 316 [**Kandilarov 2012:** Kandilarov, Evgeniy. Konfliktat mezhdou SSSR i KNR i otrazhenieto mu v Balgariya (60-te godini na HH v.). – In: Rusiya, Evropa i Svetat. Sbornik s materialii ot mezhdunarodna nauchna konferentsiya (Sofiya, 28 – 29 septemvri 2009 g.). S., 2012, 304 – 316].

Лин Сяогуан 2010: Лин Сяогуан. Опитът и успехите на Китай през 30-те години на реформи и модернизация. – В: Понеделник (Списание за теория, политика и култура), година XIII, 2010, № 1 – 2, с. 18 – 27 [**Lin Xiaoguang 2010:** Lin Xiaoguang. Opitat i uspehite na Kitay prez 30-te godini na reformi i modernizatsiya. – In: Ponedelnik (Spisanie za teoriya, politika i kultura), godina XIII, 2010, № 1 – 2, p. 18 – 27].

Малинова 2011: Малинова, Мариана. Китайският социален модел в контекста на регионалните и глобални измерения на социалното неравенство и бедност. – В: Сб. Неравенство и бедност: Тенденции в съвременна България и Европейски контекст (Проект на Фонд научни изследвания „Хармонизация на българските национални ценности с ценностите на Европейския съюз: Постижения и проблеми“), съставител Иван Кацарски, под общата редакция на проф. Васил Проданов. Институт за изследване на обществата и знанието, БАН, София, 2011, с. 84 – 97 [**Malinova 2011:** Malinova, Mariana. Kitayskiyat sotsialen model v konteksta na regionalnite i globalni izmereniya na sotsialnoto neravenstvo i bednost. – In: Sb. Neravenstvo i bednost: Tendentsii v savremenna Balgariya i Evropeyski kontekst (Proekt na Fond nauchni izsledvaniya “Harmonizatsiya na balgarskite natsionalni tsennosti s tsennostite na Evropeyskiya sayuz: Postizheniya i problemi”), sastavitel Ivan Katsarski, pod obshtata redaktsiya na prof. Vasil Prodanov. Institut za izsledvane na obshtestvata i znaniето, BAN, Sofiya, 2011, p. 84 – 97].

„Работническо дело“ 1966 – 1971 г.: [“Rabotnichesko delo” 1966 – 1971 g.:]

Танев & Тиен 2017: Танев, Стоян & Тиен, Мариана. Първият български китаист философ – Ленин Димитров (Ленчо). – Във: Везни, 2017, №2, с. 11 – 24 [Tanev & Tian 2017: Tanev, Stoyan & Tian, Mariana. Parviyat balgarski kitaist filosof – Lenin Dimitrov (Lencho). – In: Vezni, 2017, №2, p. 11 – 24].

Танев & Тиен 2018: Танев, Стоян & Тиен, Мариана. Трудното начало на българската китаистика във философското познание. – В: Писменост, книжовници, книги: Българската следа в културната история на Европа. Университетско издателство „Еп. Конст. Преславски“, Шумен, с. 427 – 440 [Tanev & Tian 2018: Tanev, Stoyan & Tian, Mariana. Trudnoto nachalo na balgarskata kitaistika vav filosofskoto poznanie. – In: Pismenost, knizhovnitsi, knigi: Balgarskata sleда v kulturnata istoriya na Evropa. Universitetsko izdatelstvo “Ep. Konst. Preslavski”, Shumen, p. 427 – 440].

Тиен 2015: Тиен, Мариана. Българо-китайски отношения в съвременния период. ИК „Гутенберг“, София, 2015 (628 с.) [Tian 2015: Tian, Mariana. Balgaro-kitayski otnosheniya v savremenniya period. IK “Gutenberg”, Sofiya, 2015 (628 s.)].

Централен държавен архив (ЦДА) [Tsentrалen darzhaven arhiv (TsDA)]

ЦДА, фонд 1-Б, опис 5, а.е. 610 [TsDA, fond 1-B, opis 5, a.e. 610]

ЦДА, фонд 1-Б, опис 33, а.е. 569 [TsDA, fond 1-B, opis 33, a.e. 569]

ЦДА, фонд 1-Б, опис 33, а.е. 1164 [TsDA, fond 1-B, opis 33, a.e. 1164]

ЦДА, фонд 1-Б, опис 34, а.е. 2 [TsDA, fond 1-B, opis 34, a.e. 2]

ЦДА, фонд 1-Б, опис 34, а.е. 6, л. 16 [TsDA, fond 1-B, opis 34, a.e. 6, л. 16]

ЦДА, фонд 1-Б, опис 34, а.е. 28 [TsDA, fond 1-B, opis 34, a.e. 28]

ЦДА, фонд 1Б, опис 34, а.е. 52 [TsDA, fond 1-B, opis 34, a.e. 52]

ЦДА, фонд 1-Б, опис 64, а.е. 345 [TsDA, fond 1-B, opis 64, a.e. 345]

ЦДА, фонд 1-Б, опис 91, а.е. 359 [TsDA, fond 1-B, opis 91, a.e. 359]

ЦДА, фонд 378-Б, опис 1, а.е. 108 [TsDA, fond 378-B, opis 1, a.e. 108]

На китайски език:

马林诺娃·玛丽安娜 2014: 玛丽安娜·马林诺娃. 《从保加利亚档案文集看中苏关系背景下的保中关系 (1949–1989)》。(中国社会科学论坛文集 2013, 黄立口、王俊逸 (Peter Vamos)、李锐主编《新史料、新发现: 中国与苏东关系》, 北京: 中国社会科学出版社, 2014年9月, 469页, 545千字, pp. 255–266 (Мариана, Малинова. „Китайско-български-

те отношения по време на Студената война“. In: Huang lifu, Peter Vamos, Li Rui (eds.), *New Sources, New Findings: the Relationships between China, the Soviet Union and Eastern Europe*, Beijing: China Social Sciences Press. [Malinova, Mariana. *Cong Baojialiya dang'an wenji kan Zhong Su guanxi beijing xia de Bao Zhong guanxi*].

中国和保加利亚建交60周年 2009: 中国和保加利亚建交60周年, 北京: 世界知识出版社, 2009年(双语: 中文和保文)(60 години дипломатически отношения между Китай и България 1949.10.4 – 2009.10.4. Фотоалбум. Изд. „Световно знание“, Пекин, 2009 [Zhongguo he Baojialiya jianjiao 60 zhounian].